

PODRUČJE KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE U ODNOSU NA GRANICE TIJEKOM SREDNJEG I RANOG NOVOG VIJEKA

GREATER AREA OF KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY AND BORDERS THROUGHOUT THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN ERA

Ranko Pavleš

Podravka d.d.

Ante Starčevića 32

(kontakt: Mlinarska 32, Starigrad)

48000 Koprivnica, Hrvatska

ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 19. 8. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 625.7 (497.5) (091) KKŽ

SAŽETAK

U radu se na osnovi literature i izvora nastoji prikazati odnos granica u blizini Koprivničko-križevačke županije i utjecaji koji su preko njih djelovali na stanovništvo u srednjem i ranom novom vijeku. U obzir su uzete državne, ali i etničke granice. U prvom dijelu rada riječ je o promjenama granica od doseljenja Slavena do 1526. godine. Tijekom Avarskog kaganata (VI. - VIII. stoljeće) nema podataka o ovom kraju, ali se na osnovi arheoloških nalaza postavlja teza o granici između jezgre kaganata naseljene pretežno Avarima i uglavnom slavenskih rubnih područja, koja se vjerojatno nalazila nešto sjevernije od rijeke Drave. Nakon što su Franci pobijedili Avare rijeka Drava je bila granica djelovanja Salzburške biskupije i Akvilejske patrijaršije. Potkraj IX. stoljeća Drava je bila granična rijeka Braslavove kneževine. Krajem IX. i početkom X. stoljeća Panoniju zaposjedaju Mađari. Tek iz dokumenata XII. i XIII. stoljeća vidimo rezultat tadašnjih procesa, tj. etničku granicu između Mađara i Slovinaca, koju u Podravini uglavnom čini rijeka Drava. Nakon 955. godine Franci ponovno zauzimaju dio izgubljenih područja te se formira zapadna granica Slovinja koja je do danas međa Hrvata i Slovenaca. Krajem XI. stoljeća mađarski su kraljevi zauzeli Slovinje i Hrvatsku. Organizacijom državnih i crkvenih institucija sa sjevera počinje jak mađarski utjecaj, a s kolonizacijom sa zapada jača djelovanje njemačkog elementa čiji se kompaktni etnički teritorij približio našim krajevima. Osim državne mađarsko-njemačko-slovenske tromeđe, nedaleko od tih krajeva nastale su etničke tromeđe njemačko-mađarsko-slovenska te mađarsko-slovensko-slovenska. U XV. stoljeću na jugu se pomicanjem Hrvata na sjever tim krajevima približila i hrvatska etnička granica.

U drugom dijelu rada obraden je novi odnos prema granicama početkom novog vijeka, nastao širenjem Osmanskog Carstva, ali i uklapanjem hrvatskih i mađarskih zemalja u habsburšku državu. Sredinom XVI. stoljeća osmanska se granica nalazila dvadesetak kilometara od Križevaca i Đurđevca. Osmanski utjecaji bili su pretežno vojni. Krajem XVI. stoljeća na kršćanskoj strani granice naseljavaju se velike skupine Vlaha, a Vojna krajina postaje prostor izdvojen iz Hrvatske. Tako ovdje nastaje najsloženija granica u Europi, koja se sastojala od kršćanske Vojne krajine, nenaseljene zemlje i osmanske vojne granice.

O području Koprivničko-križevačke županije u XVI. i XVII. stoljeću te u odnosu na granicu prema Osmanskom Carstvu napisano je mnogo, a ovaj rad upućuje na potrebu da se u istraživanje uključe i ranija razdoblja i druge granice te da se u obzir uzmu i etničke granice. Prostor je zanimljiv za proučavanje nastanka narodnog i osobnog identiteta zbog složenosti utjecaja kojima je bio izložen.

Ključne riječi: Koprivničko-križevačka županija, granice, srednji vijek i rani novi vijek.

Key words: Koprivnica - Križevci County, borderlines, Middle-Ages, Early Modern Period.

UVOD

Članak je dijelom nastao na osnovi smjernica koje su Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić dali u svom radu o podravskom višegraničju.¹

Govoriti o pograničnosti u Hrvatskoj je vrlo složeno jer se radi o maloj zemlji izdužena oblika, zbog čega niti jedno mjesto nije previše udaljeno od granice. U srednjem vijeku su osnovne hrvatske zemlje (Hrvatska i Slovenje) imale nešto zaokruženi oblik, ali se također radilo o malim državama te se i za ono vrijeme svaka točka može analizirati u odnosu prema svim okolnim granicama.

Proučavanje višegraničnosti hrvatskih prostora ne bi trebalo svesti samo na analizu odnosa prema državnim i pokrajinskim granicama, nego ga treba proširiti i na etničke granice jer su neki narodi (npr. Slovenci i Srbi) utjecali na hrvatsku povijest, iako nisu bile nositelji državnosti. Osim toga, državne granice su se tek katkad poklapale s onim etničkim. U istraživanju uzimam u obzir slovinski etnos i Slovenje kao njegovu domovinu kojeg je proučavano područje bilo dio. Istraživanje granica i pograničnosti u ovim sjeverozapadnim hrvatskim prostorima posebno je važno jer ovdje nije bilo kulturnog i jezičnog supstrata, nego su svi utjecaji dolazili samo kao adstrat, tj. od susjednih naroda.

U vremenskom pogledu ovaj se rad bavi razdobljem od 568. godine (doseljenja Slavena u ove krajeve) do kraja XVII. stoljeća (povlačenje Osmanskog Carstva iz Slavonije). Obuhvaćeni prostor danas pokriva Koprivničko-križevačka županija (za isti se prostor u novije vrijeme upotrebljava i ime Podravina i Prigorje, ali ono označava nešto šire područje), a u razvijenom i kasnom srednjem vijeku zauzimali su ga dijelovi »malih« županija Komarničke, Kalničke i Križevačke, odnosno komarnički i kalnički kotar »velike« Križevačke županije. Međe navedenih županija i kotareva neću uzimati u obzir, iako postoje teze² da su utjecale na razvoj razlika unutar kajkavskog jezika.

POGRANIČNOST PODRAVINE I PRIGORJA U SREDNJEM VIJEKU

Srednjovjekovna povijest pograničja u ovim krajevima može se podijeliti u četiri razdoblja. Prvo je vrijeme Avarskog kaganata (VI. - VIII. stoljeće) za koje nema nikakvih povijesnih podataka (neke se granice mogu samo pretpostaviti prema arheološkim nalazima). Slijedi IX. stoljeće tijekom kojega se formiraju slavenske kneževine čije se granice donekle mogu rekonstruirati. Za

¹ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, Podravsko višegraničje - pristup, ciljevi i metode istraživanja, *Podravina* br. 8., Koprivnica, 2005. godine, str. 7 - 31.

² Mijo LONČARIĆ, Jagnjedovečki govor, *Dijalektološki zbornik* br. 4., Zagreb, 1977. godine, str. 179 - 181.

X. i XI. stoljeće opet gotovo nema podataka, ali su tada učvršćene barem sjeverna i zapadna slovinska granica, koje su zacrtane dijelom već prije. Od XII. do XVI. stoljeća povijest Slovinja je dobro dokumentirana: počinje s naslijeđenim granicama iz prijašnjeg razdoblja, a završava s naznakama i najavama promjena granica koje će se dogoditi u ranom novom vijeku.

Avari i Slaveni u drugoj polovini VI. stoljeća istiskuju Langobarde i najveći dio preostalog starosjedilačkog stanovništva iz Panonije i istočnih Alpa te postavljaju granice kaganata i o njemu ovisnih područja daleko na zapadu pa se naš kraj našao udaljen od bilo koje granice. O unutarnoj organizaciji kaganata znamo vrlo malo. Tek se iz arheoloških nalaza može donekle zaključiti o prostorima koje su pretežno naselili Avari, odnosno Slaveni. Ovdje na jugozapadu avarsko-slavenskog saveza vrlo je malo nalaza i nalazišta koje možemo pripisati Avarima. Crta do koje sežu gušći nalazi s avarskim osobinama proteže se od Blatnog jezera prema jugoistoku na Dravu kod Valpova te niz tu rijeku do okolice Osijeka. Oko Osijeka i Vukovara nalazi su malo učestaliji, kao i u istočnom Srijemu.³ S obzirom na to, možemo zaključivati o etničkim granicama Avara i Slavena, ali i postaviti tezu o granici između upravnih jedinica (a možda i nešto više, npr. o granici vazalnih slavenskih kneževina i središnjeg, avarskog područja) kaganata. Ipak, zasad treba biti oprezan sa zaključcima jer je istraženost sjeverne Hrvatske slaba te su moguća razna iznenađenja.

Nakon pada kaganata prostore koje su napustili Avari zauzimaju ili stavljaju pod svoj utjecaj Franci. Već tijekom protuavarskih ratova odlučeno je da se pokrštavanje osvojenih zemalja povjeri Salzburškoj biskupiji i Akvilejskoj patrijaršiji te da granica njihova djelovanja bude rijeka Drava.⁴ Tada je prvi put od doseljenja Slavena u novu domovinu ta rijeka navedena izričito kao međa. Je li Drava u prvoj polovini IX. stoljeća bila i međa između nadležnosti furlanskog vojvode i bavarskog markgrofa, ostaje upitno.⁵ Otvaranjem tih prostora na povijesnu scenu stupaju slavenski kneževi, od kojih je najpoznatiji Ljudevit kojega uobičajeno zovu Posavski. Kad je riječ o granicama, a u vezi s Ljudevitovim ustankom, zanimljiv je podatak o Karniolcima, tj. Kranjcima koji su se borili na njegovoj strani⁶ jer to znači da je tada zapadno od prostora koji je poslije nazvan Slovinje postojao slavenski etnikum sa svojim imenom, drugačiji od Slavena u Slovinju. Vjerojatno je to vrijeme kada se i u Slovinju počinje stvarati poseban narod, što treba uzeti u obzir u svim vrstama istraživanja pa tako i kada se proučavaju granični odnosi s okolnim narodima. Lingvisti smatraju da se do X. stoljeća kajkavski formirao kao poseban idiom (također i slovenski na zapadu te čakavski na jugu),⁷ što je dodatni dokaz za određivanje vremena nastanka slovinskog etnosa. Poslije, krajem IX. stoljeća, tj. u vrijeme kneza Braslava, doznajemo o sjevernim i južnim granicama tog prostora jer se za njega kaže da vlada između Save i Drave.⁸ To je, dakle, prvi spomen Drave kao državne granice. Drava će s manjim prekidima i promjenjivom važnošću ostati granična rijeka do danas, barem u Podravini. Istočna granica Braslavove kneževine nije dokumentirana, ali zna se da je graničila s Bugarima⁹ koji su, vjerojatno, tada držali Srijem.

U IX. stoljeću, koje se može nazvati »stoljećem slovinskih kneževa«, najjači je utjecaj na ove krajeve bio sa zapada odakle su dolazili pokrštavanje te politički pritisci i podrške. Možemo pretpostaviti da je na ovdašnje stanovništvo djelovalo i susjedstvo s Bugarima koji su pohodom

³ Laszlo GYULA, Kettos honfoglalás?, *Historia*, 2./1996., Budapest, 1996., str. 27.

⁴ Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, *Slovenska povijest do prosvjetiteljstva*, Zagreb, 2004., str. 54.

⁵ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *Slovenska povijest...*, str. 56.

⁶ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *Slovenska povijest...*, str. 50 - 51.

⁷ Mijo LONČARIĆ, *Kaj - jučer i danas*, Čakovec, 1990., str. 116.

⁸ Lujo MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku*, Rijeka, 2000., str. 287.

⁹ L. MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva...*, str. 287.

uz Dravu vjerojatno nakratko bili zauzeli Slovinje.¹⁰ Preko Drave su nekoliko godina vladali moravski kneževi o čijem su nam djelovanju prema međurječju poznata samo neprijateljstva, a na jugu je jačala hrvatska država sa svojim pozitivnim (prijateljstvo hrvatskog i panonskog arhonta, koje spominje Konstantin Porfirogenet¹¹) i negativnim utjecajima (borba Borne protiv Ljudevita).

Krajem IX. i početkom X. stoljeća Panoniju i susjedne prostore osvajaju Mađari. Oni odbacuju njemačku vlast daleko na zapad, gotovo do granica do kojih su vladali Avari. Iz prvih stoljeća prisutnosti Mađara u Panonskoj nizini vrlo je malo podataka o našem kraju te su o njegovoj pripadnosti (pa i granicama u njegovoj blizini) nastale mnoge teze. Mađarski autori pišu da je ovaj prostor bio tzv. Gyepu, odnosno granično pusto ili slabo naseljeno područje. L. Margetić to pobija argumentom da Mađarima nije bila potrebna tampon-zona široka čak 150 kilometara da bi se osigurali od Hrvatske na jugu. On smatra da se ovdje održala neka politička jedinica manje ili više oslonjena na Hrvatsku.¹² U svakom slučaju, mađarizacija panonskih prostora zaustavila se na rijeci Dravi i Muri i nikada nije ozbiljnije zahvatila Slovinje. Nakon što su Mađari poraženi u bici kod Augsburga 955. godine, Nijemci su ponovno zauzeli dio izgubljenih teritorija te prema mađarskim i slovinskim zemljama postavljaju u drugoj polovini X. stoljeća sustav pograničnih pokrajina - marka.¹³ Tada se uspostavlja zapadna granica Slovinja koja će, uz manje promjene, ostati do danas međa između slovenskog i slovinskog, odnosno hrvatskog naroda. Tim ponovnim osvajanjem u slavenskim alpskim i prialpskim krajevima se nastavljaju procesi pokrštavanja i ponjemčivanja, koji su bili počeli u IX. stoljeću.

Sjeverno od Drave Mađari u drugoj polovini IX. i tijekom X. stoljeća nastoje u vrlo burnom procesu izgraditi državu prema zapadnjačkim uzorima. Krajem XI. stoljeća kralj Ladislav prelazi Dravu te osvaja Slovinje i Hrvatsku, a osvajanje završava kralj Koloman. Mađari šire svoju crkvenu i upravnu organizaciju na novoosvojene prostore. Osnivaju Zagrebačku biskupiju podložnu Kaločkoj nadbiskupiji. Na sjeveru je biskupija zahvaćala i Međimurje i dio Prekomurja, ali u Podravini joj je međa bila Drava. U upravnom pogledu Mađari prema jugu šire svoje županije Zala i Somogy vjerojatno zato da bi lakše uklopili nove krajeve pod svoju vlast. Organiziranjem države mađarski kraljevi potiču kolonizaciju i s istoka (Pečenezi, Kumani, Sikulci) i sa zapada (Nijemci, Francuzi, Talijani). Istočne kolonizacijske struje vjerojatno nisu zahvatile Slovinje jer su potvrde o istočnim narodima ovdje vrlo rijetke, za razliku od područja sjeverno od Drave gdje je potvrda znatno više, i gdje su ti narodi sudjelovali u vrlo složenoj etnogenezi mađarskog naroda. U svakom slučaju, Drava istočno od ušća Mure postaje i uglavnom ostaje do danas etnička granica između Mađara i Hrvata. Od osvajanja se utjecaj iz Mađarske na Slovinje i Hrvatsku znatno pojačavao. Otuda dolaze crkveni, administrativni, vojni, a time i kulturni, jezični i drugi utjecaji. Plemstvo, posebno srednje i visoko, stalno je održavalo sve vrste veza s Mađarima (među kojima rodbinske nisu na posljednjemu mjestu), a često je imalo posjede i u Mađarskoj i u Slovinju. Nedržavni utjecaji bili su posebno jaki na području uz Dravu gdje su dodiri dvaju etnika i najizravniji. Iako je priljev Mađara u Slovinje bio znatan i unutar crkvene organizacije i kao plemića koji ovdje dobivaju zemlju od kralja te dovode svoje ljude na stečena imanja, nema znakova da bi neki veći predio bio mađariziran u bilo kojem razdoblju srednjeg vijeka. O doseljavanja-

¹⁰ L. MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva...*, str. 274.

¹¹ Konstantin PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, Zagreb, 2003., str. 76 - 77.

¹² L. MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva...*, str. 299.

¹³ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *Slovenska povijest...*, str. 415.

nju kmetova iz mađarskih krajeva svjedoči izvjestan broj mađarskih prezimena i prezimena s mađarskom osnovom, posebno među kmetovima u Podravini.¹⁴

Kolonizacija sa zapada u ove je krajeve krenula vjerojatno tek nakon što su ih mađarski kraljevi osvojili. U društvenom smislu, za naše je krajeve najvažnija bila njemačka kolonizacija. Nakon germanizacije stare Karantanije kompaktni njemački etnički teritorij približio se području naše današnje županije na sedamdesetak kilometara, a preko Maribora i Ptuja, koji su bili gotovo u cijelosti njemački gradovi, te djelomično njemačkog Varaždina utjecaj Nijemaca je bio još i bliži. Kada je njemačka etnička granica dosegla Radgonu, nastala je zanimljiva situacija u smislu višegraničja. Naime, ovdje se formirala tromeđa slavensko-mađarsko-njemačka (u širem smislu), odnosno slovensko-mađarsko-njemačka (u užem smislu). Sličan odnos slavenstva i germanstva s Mađarima postoji još samo kod Bratislave u Slovačkoj. Malo bliže bila je tromeđa Slovenaca, Slovinaca i Mađara. Kad je riječ o državnim granicama, zapadno od Varaždina postojala je tromeđa Mađarske, Slovinja i Carstva. Sa zapada su kolonisti i trgovci donosili inovacije u poljoprivredi i obrtu, razne vrste robe koja se ovdje nije proizvodila i novosti u društvenoj organizaciji (npr. urbanizaciju). Dio zapadnih utjecaja dolazio je i neizravno preko mađarske granice. Osim u Varaždinu, na krajnjem zapadnom rubu Slovinja utjecaj njemačkog elementa u etničkom se smislu nije jače osjetio te je cijelo međurječje u velikoj većini ostalo slavensko. Samo se u gradovima povremeno javljao poneki građanin s njemačkim prezimenom ili oznakom »Teutonicus«, što vjerojatno znači da je bio njemačke narodnosti. Među plemstvom je njemački element jače prodirao tek u XV. stoljeću kada su ovdje banovali i stekli mnoge posjede grofovi Celjski. Oni su dovodili svoje službenike iz njemačkih i slovenskih zemalja te ih nagrađivali imanjima koja ostaju u njihovim rukama i nakon što su Celjski izumrli. Naseljavanje Slovenaca u Slovinje teško se može dokumentirati. Tek se po prezimenima kmetova, kao što je rašireno prezime Kranjec i slično (brojno potvrđeno u popisu iz 1598. godine),¹⁵ može zaključiti da ga je bilo. Za prijašnje razdoblje može se postaviti teza kako je slovenska kolonizacija s jedne strane omogućila da se ovdje održi slavenska većina kao brana pred mađarskim i njemačkim naseljavanjem, a s druge strane olakšala germanizaciju slovenskih i karantanskih krajeva.

Na jugu se hrvatski etnik tijekom XV. stoljeća, kako je napredovalo osmansko osvajanje, pomicao prema sjeveru te je njegova etnička granica do kraja srednjeg vijeka dosegla rijeku Kupu i približila se području Koprivničko-križevačke županije na sedamdesetak kilometara. Brojni su primjeri plemstva koje je potjecalo iz srednjovjekovne Hrvatske i dobivalo imanja u Slovinju, a za kasnije razdoblje imamo potvrde i o znatnom doseljavanju kmetova iz istog smjera. Tako je, na primjer, u popisu poreza iz 1520. godine zabilježena velika grupa »novih Hrvata« (»Croatii novicii«) na grebengradskom vlastelinstvu sjeverozapadno od Križevaca.¹⁶ Čvrst dokaz za doseljavanje s juga je prezime Horvat koje je na području starog Slovinja (kao i u Sloveniji i Mađarskoj) jedno od najčešćih prezimena. To doseljavanje imalo je za posljedicu da se u Slovinju u XVII. stoljeću počelo upotrebljavati hrvatsko ime, ali je proces »pohrvaćivanja« Slovinaca trajao sve do druge polovice XIX. stoljeća.

¹⁴ Npr. na đurđevečkom vlastelinstvu 1534. godine podložnici Thorma, Therek, Waswary, Chakay, Was, Raday, Zychy, Zekel, Koroghy i dr.: Emilije LASZOWSKI, *Monumenta habsburgica*, vol. II., Zagreb, 1916., str. 192.

¹⁵ Josip ADAMČEK, Ivan KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb, 1976., str. 375, 376, 377, 382, 385, 388, 390, 395, 405, 406, 408, 432, 434, 438, 441, 442, 443, 445, 447, 455, 459, 460, 462, 474, 479, 480, 482, 486, 490, 491, 493, 494, 495, 498, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 510, 511, 512, 521, 522, 523, 524, 531, 532, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 555, 556.

¹⁶ J. ADAMČEK, I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza...*, str. 117 i 126.

Istočna etnička međa Slovinaca nije jasna. Rekonstruirana istočna granica kajkavskog jezika¹⁷ prije velikih migracija u XVI. stoljeću protezala se otprilike granicom velike Križevačke županije, odnosno kraljevine Slavonije obroncima Psunja i Papuka. Ostaje nepoznato kako su se Slaveni istočno odatle osjećali u etničkom smislu i kakav su utjecaj istočnoslavonski krajevi vršili prema zapadu, pa tako i na Podravinu i Prigorje.

Osim što je bio cilj kolonizacije i drugih utjecaja, prostor današnje Koprivničko-križevačke županije je zbog blizine navedenih granica bio i poveznica preko koje su išla međudjelovanja mediteranskih zemalja i Ugarske na crti sjever - jug te njemačkih zemalja i Balkana na crti istok - zapad, što je dovodilo ljude i ideje i iz udaljenih zemalja u ove krajeve. Na tim pravcima i dijelom zbog njih nastali su i razvili su se i Križevci i Koprivnica kao kraljevski gradovi, a u manjoj mjeri i niz vlastelinskih varoši.

NOVI ODNOSI PODRUČJA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE PREMA GRANICAMA U RANOM NOVOM VIJEKU

Rani novi vijek se u pogledu pograničnosti ovih krajeva može otprilike podijeliti u dva razdoblja. U prvom, koje obuhvaća drugu i treću trećinu XVI. stoljeća, glavna su obilježja primicanje granice Osmanskog Carstva te teritorijalni i demografski gubici na kršćanskoj strani. Drugo razdoblje obilježava polagani demografski oporavak na granici, uz velike etničke promjene i pretvaranje Vojne krajine u poseban teritorij. To je prouzročilo vrlo složenu graničnu situaciju.

Nakon Mohačke bitke 1526. godine nastupaju teška vremena za sve zemlje krune Svetog Stjepana, posebno za Slovinje i današnju istočnu Slavoniju. Građanski rat između pristalica protukraljeva Ferdinanda Habsburga i Ivana Zapolje podijelio je međurječje na manji zapadni dio, koji je pretežno bio uz Ferdinanda, i veći istočni, zapoljski dio. Područje Koprivničko-križevačke županije našlo se između ta dva zaraćena dijela i puno pretrpjelo od obje strane.

Osmanlije su 1526. godine zauzeli Srijem i Osijek, čime počinje 26-godišnje pomicanje granice njihova carstva prema zapadu duž međurječja. Već početkom 40-ih godina XVI. stoljeća Koprivnica i Križevci na neki su način bili pogranični gradovi jer su se nalazili na rubu gotovo ispražnjenog područja na kojem su u kršćanskim rukama bile još samo pojedine utvrde. Godine 1543. Osmanlije dolaze pred Viroviticu i Čazmu te tako izravno ugrožavaju Podravinu i Prigorje s istoka i juga, što se pogoršalo 1552. zauzimanjem tih gradova. Tada je osmanska granica došla pred sam Đurđevac i na samo dvadesetak kilometara od Križevaca. U Čazmi su Osmanlije postavili vrlo jaku posadu koja je postala središte novog sandžaka, što je upućivalo na njihovu namjeru da nastave osvajanja. No, kršćani su dotad već organizirali djelotvoran otpor. Dotok novca, vojnika i graditelja iz austrijskih pokrajina i preuređenje cjelokupnog života ostataka Hrvatske za potrebe obrane zaustavili su nadiranje Osmanlija u ovim krajevima. Protuofenzive s kršćanske strane prisilile su Osmanlije čak da napuste Čazmu, čime se smanjila ugroženost Koprivničko-križevačke županije s juga. Međutim, na sjeveru je istodobno pao Siget i granica se pomaknula pred Nagykanizsu, što znači da je Podravina dobila osmansku granicu na Dravi.

Organiziranje granice na kršćanskoj strani nije se na početku pokazalo uspješno jer je osmansko napredovanje bilo prebrzo, točke određene za obranu predaleko od opskrbe iz austrijskih pokrajina, a ulaganja premala. Tek je crta Đurđevac-Koprivnica-Križevci-Ivanić izvršila svoju ulogu. S osloncem na gradove koji su mogli primiti velik broj vojnika i biti preuređeni u skladu s

¹⁷ M. LONČARIĆ, *Kaj...*, str. 129.

novim potrebama protutopničke obrane, a koji su bili opskrbljivani iz daleke pozadine koju neprijatelj nije mogao opustošiti, granica koja se uspostavljala omogućila je da se dobije na vremenu i naprave poboljšanja kako u organizaciji tako i u utvrđivanju. Koprivnica i vlastelinstvo unutar kojega se nalazila dolaze u kraljeve ruke 1546. godine i otad on može izravno utjecati na prilagođavanje grada obrani. Križevci su kao kraljevski grad bili pogodni za tu funkciju, kao i Varaždin u pozadini. Oko spomenutih glavnih točaka obrana se protezala u okolni prostor s kraljevim posadama u feudalnim gradovima. U nekima od tih utvrda kraljevi su vojnici bili dopuna vlastelinovim ljudima, a na napuštenim imanjima jedina obrana. Tome treba dodati da su i feudali pojačali svoje utvrde i broj vojnika u njima pa se može reći da je u drugoj polovini XVI. stoljeća cijelo područje koje katkad nazivamo »ostaci ostataka« Hrvatske bilo pogranično i služilo kao obrana austrijskim pokrajinama. To je područje imalo vrlo malu dubinu; malo bolje naseljen dio Slovinja bio je širok samo pedesetak kilometara. Mala promjena u osmanskim planovima mogla je izbrisati te ostatke, a tada bi povijest hrvatskoga naroda, ako bi ga uopće bilo, tekla sasvim drugačijim tokom. Osim koprivničkog i đurđevčkog vlastelinstva koja su koprivnički kapetani vrlo rano izuzeli iz jurisdikcije Hrvatskog sabora, u to vrijeme još nema Vojne krajine kao posebnog teritorija.

Civilni život u gradovima na granici (Koprivnici i Križevcima jer je Đurđevac sasvim izgubio urbane značajke i postojao je samo kao malo selo uz tvrđavu) je krajem XVI. stoljeća sveden na vrlo nizak stupanj jer se dio stanovnika iselio, a preostali građani morali su doprinostiti obrambenim naporima na štetu svojih sloboda i povlastica. Stanovništvo okoline kojemu su takvi gradovi u normalnim okolnostima služili, bilo je bitno smanjeno te je i značenje Koprivnice i Križevaca u trgovačkom, obrtničkom i crkvenom pogledu također znatno umanjeno.

U to se vrijeme nikako ne može govoriti o granici prema Osmanskom Carstvu kao o nekoj crti jer je riječ o praznom, nenaseljenom prostoru koji je dijelio dva carstva. S nekim promjenama, slično će stanje biti sve do istjerivanja Osmanlija iz Slavonije. Jedna od posljedica takve posebne vrste granice jest razdvajanje dijelova slovinskog naroda: više nema dodira koji bi se mogli nazvati »selo do sela« pa tako ni izravnog prijenosa utjecaja te otad istočni i zapadni Slovinci, odnosno Hrvati imaju odvojen razvoj idućih 150 godina. Posljedica osmanskih osvajanja jest skraćivanje crte dodira između Slovinaca i Hrvata s Mađarima što je, uz druge čimbenike, rezultiralo smanjenjem utjecaja sa sjevera. Gotovo stalna neprijateljstva prouzročila su da Koprivnica i Križevci više nisu bili na trgovačkim cestama sjever-jug koje su se pomaknule dalje na zapad, nego su postali tek krajnje točke opskrbe na smjeru zapad-istok.

Četrnaestogodišnji rat od 1591. do 1605. donosi tim krajevima promjene kako u strateškom tako i u demografskom pogledu. Austrijske vojne vlasti odlučile su primiti prebjegce iz Osmanskog Carstva i upotrijebiti ih kao vojnike na granici. Poduzimani su i pohodi na neprijateljski teritorij kako bi se to stanovništvo dovelo na kršćansku stranu. Prebjeci su naseljavani oko Koprivnice, Križevaca i Ivanića. Odmah nakon završetka rata dolazi do sporova novih stanovnika s hrvatskim staležima. Naime, doseljenici su bili povlašteni u Osmanskom Carstvu, a slične povlastice obećane su im i pri prelasku te nisu htjeli prihvatiti podložnost plemstvu na čiju su zemlju bili naseljeni. To što su bili uglavnom pravoslavne vjere još je više otežavalo stanje. Vojne vlasti bile su na strani doseljenika, a kralj je nastojao preko raznih komisija izgladiti sporove. Postupno je dio plemstva zadovoljen dodjelom zamjenskih imanja za zemlje koje su zaposjeli prebjeci, a za dio takvih zemalja ionako se više nije moglo dokazati vlasništvo. Tako se Vojna krajina počela teritorijalizirati,¹⁸ a onda i izuzimati od vlasti Sabora. Unutar te nove strukture ostao je i priličan

¹⁸ Mirela SLUKAN-ALTIĆ, Teritorijalni razvoj i razgraničenja Varaždinskog generalata (1630. - 1771.), *Podravina* br. 7., Koprivnica, 2005., str. 8.

broj Hrvata. Naseljavanje je odmah nakon rata bilo jako i sa zapada te se popunjavaju preostala i nastaju nova katolička sela, a poseban porast broja stanovnika bilježe gradovi na granici. To je posljedica vrlo zanimljivog procesa prilagodbe gradskog života suživotu s vojskom, što dovodi čak i do napretka Koprivnice i Križevaca.¹⁹ Kako se napućivala okolica, tako je rasla i civilna uloga tih gradova.

U strateškom se smislu stanje u navedenom ratu za Podravinu i Prigorje promijenilo i nabolje i nagore. Naime, na jugu su Osmanlije izgubili Moslavinu te se crta njihovih naselja i utvrda povukla na Ilovu, čime je pritisak s te strane smanjen. Međutim, na sjeveru je pala Nagykanizsa te se granica pomaknula uz Dravu i Muru dalje na zapad. To prekodravsko bojište bilo je vrlo aktivno tijekom većeg dijela XVII. stoljeća (zahvaljujući velikim dijelom i ratobornim Zrinskim u Međimurju), a od Podravine ga je dijelila samo Drava. Promijenio se i opći odnos snaga na granici tako da nakon rata pozadina granice u međurječju više nikad nije bila ugrožena, a manji osmanski upadi ograničeni se na područje Vojne krajine.

Kao posljedica svih tih događanja stvorili su se vrlo složeni međuetnički i međudržavni odnosi. Muslimani su, osim u Virovitici na istoku, sada bili i u Nagykanizsi na sjeveru. Njihov je utjecaj ostao na vojnoj razini, a u ostalim područjima gotovo ga i nije bilo, što se vidi, na primjer, u neznatnom broju turcizama koji su ušli u kajkavski jezik. Veliku promjenu značilo je i naseljavanje znatnog broja pravoslavnih Vlaha s kojima se moralo izgraditi suživot jer su sada živjeli izmiješani sa Slovincima. Međudjelovanje tih dvaju naroda tek treba istražiti u svim vidovima života. U utvrdama je i dalje bio prisutan njemački element.

Postojanje nekoliko vjera na malom prostoru usložnjavalo je stanje možda i više od etničkog mozaika. Granice među pripadnicima raznih vjeroispovijesti ne mogu se povući, nego se mogu samo odrediti državna područja na kojima su neke od njih bile pretežne, odnosno na kojima su se dopuštale. Tako je u Osmanskom Carstvu uz službeni islam supostojalo i katoličanstvo i pravoslavlje, a proširio se i protestantizam. U Mađarskoj su se sukobljavali i zajedno postojali katolicizam i protestantizam, a slično je neko vrijeme bilo i u Austriji. Vojna krajina imala je posebnu vjersku sliku s pravoslavljem i katolicizmom kao pretežnim, a protestantizmom kao izrazito manjinskom i privremenom vjeroispovijesti. Civilna Hrvatska je samo izuzetno dopuštala druge vjere osim katolicizma. Vjerski je faktor uz povlastice bio odlučujući da se pojedine etničke skupine, na primjer Vlasi odnosno Srbi, nisu asimilirale. Muslimani su zbog nesnošljivosti između kršćanstva i islama pri gubitku teritorija gotovo uvijek radije birali iseljavanje, umjesto promjene vjere.

Zanimljiva je složenost granice s Osmanskim Carstvom, koja je nastala teritorijaliziranjem Vojne krajine. Idući od zapada prema istoku, prvo nailazimo na niz imanja (Ludbreg, Rasinja i dr.) na kojima žive slobodnjaci (i Slovinci i Vlasi) s vojnim dužnostima pa te posjede možemo nazvati polumilitariziranim. Slijedi Vojna krajina sasvim pod upravom austrijskih pokrajina, tj. izuzeta iz Hrvatske, s miješanim slovinsko-vlaškim stanovništvom. U tvrđavama su posade dijelom bile njemačke, ali uglavnom nisu trajno nastanjene. Slijedi nenaseljeno zemljište različite širine na pojedinim dijelovima i u pogledu naseljavanja vrlo dinamično ako ga pratimo tijekom vremena. Dalje na istok pružalo se osmansko krajište, tzv. Serhat, naseljeno muslimanima oko tvrđava i vojnički organiziranim Vlasima na širem prostoru. Toj slici treba dodati i Koprivnicu i Križevce u kojima su vojni i civilni čimbenici bili veoma izmiješani. Dakle, to je bio vrlo složen sustav preko kojega su postojale komunikacije, ali su bile veoma otežane i rijetke. Zatvorenost te granice posebno dolazi do izražaja kada je usporedimo s drugim granicama u tadašnjoj Europi.

¹⁹ Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*, Samobor, 2005., str. 117.

Malo veća komunikacija uspostavljena je na rijeci Dravi pokraj Koprivnice i na Muri gdje su se naselja obje strane najviše približila.

U širem smislu, ta granica je bila osmansko-austrijska. Višegraničje se uvodi u priču ako se uzmu u obzir hrvatska i mađarska državnost. Tada ovdje imamo hrvatsko-mađarsko-osmansku tromeđu, a s Vojnom krajinom, koju treba smatrati posebnim teritorijem, teško je reći koliko je zapravo višegraničja ovdje postojalo. Sve navedeno upućuje na brojnost utjecaja koji su se isprepletali na tom području, a slika postaje još složenija ako je gledamo šire i uzmemo u obzir navedena višegraničja na zapadu i sjeverozapadu, naslijeđena iz srednjeg vijeka.

S povlačenjem Osmanskog Carstva iz Ugarske i Slavonije krajem XVII. stoljeća dio elemenata višegraničnosti za te krajeve nestaje, ali Vojna krajina nije ukinuta te međa između nje i civilne Hrvatske još dugo prepolovljuje područje današnje Koprivničko-križevačke županije.

ZAKLJUČAK

Pograničnost područja današnje Koprivničko-križevačke županije jest činjenica koja se može pratiti od vremena prvih pisanih dokumenata. Prva je potvrđena granica na Dravi koja to ostaje do danas, samo su se mijenjali susjedi. Ni zapadna granica nije bila daleko od ovih krajeva, a i ona se, kao i sjeverna, formirala rano te ostala uglavnom nepromijenjena. Iako su utjecaji dolazili i iz udaljenih zemalja, ipak je blizina ovih granica bila važna jer je povezanost sa susjedima bila razmjerna udaljenosti nekog kraja od njih. Uz te dvije granice, odnosno u njihovoj blizini formiralo se nekoliko vrlo zanimljivih višegraničja na susretištu mađarskih, germanskih i slavenskih etnija. S istih međa Slovinje prima osnovne elemente feudalizma i uklapa se u tokove tadašnje Europe. Južna i istočna srednjovjekovna granica teže su odredive, pa tako i djelovanje s tih strana na područje Podravine i Prigorja. Početkom novog vijeka granica Osmanskog Carstva dolazi do proučavanog područja i određuje specifične demografske, društvene i kulturne procese koji su se zbivali daljnjih nekoliko stotina godina. Promjene su posebno naglašene ustrojem Vojne krajine.

SUMMARY

In this paper based on literature and written sources author deals with relations between territory of Koprivnica - Križevci County and surrounding country and ethnic borders and influences coming through them.

In first chapter author analyzes changes of borders from arrival of Slavs until the year 1526. The time of Avar khagante (VI. - VIII. century) is not documented but on the base of archeological findings is possible to make thesis of border between core Avar territory and fringe slavic areas which was north of river Drava. After the Francs subdued Avars river Drava became a border between Salzburg bishopric and Aquilea patriarchate. At the end of IX. century river Drava was on border of Braslav duchy. At the beginning of X. century Magyars conquered most of the Pannonia. Result of this event we can see in documents from XIII. century - ethnic border between Croats (Slovins) and Magyars was (and today is) in Podravina on the river Drava. In the second half of X. century Germans restored some of the territories conquered by Magyars and formed system of border counties. It was west borderline of Slovinje and today's border between Croats and Slovenes. At the end of XI. century magyar kings conquered Slovinje and Croatia. It was beginning of strong influences on the Slovinje from the north through states and church in-

stitutions. It was also time when German elements influenced on this area through the colonization. On the northeast were formed three Triborders: German - Slovin - Magyar state Triborder, German - Magyar - Sloven ethnic Triborder and Magyar - Sloven - Slovin ethnic Triborder.

In the second chapter are analysed changes of borders in XVI. and XVII. century. On the west borderline between Magyar - croatian kingdom and Habsburgs became of less importance. But on the east border with Osman empire came on twenty kilometers of the Križevci and Đurđevac. In this time was formed specific institution of the Military border. At the end of XVI. century on the border were settled big groups of Vlah population and Military border became territorialized and excluded from Croatian state. This borderline became most complex and most rigid border in Europe which consists of Habsburg Military border, strip of inhabited land and military border of Osman empire (serhat).

Territory of the Koprivnica - Križevci County and its relation with Military border is pretty well researched in historiography but it is necessary widen researches on the other borderlines and other periods. It is also necessary to examine ethnic borders. This region is very interesting for researches of evolution of individual and ethnic identity under many influences.